

УДК159.923-057.87

DOI: 10.24919/2312-8437.47.229349

ПОСАЦЬКИЙ Олександр – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (boroda63@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2705-7475>

РИГЕЛЬ Олеся – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (olesyarygel@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8470-7403>

Бібліографічний опис статті: Посацький, О., & Ригель, О. (2020). Професійне самовизначення учнів раннього юнацького віку. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*, 47, 90–99. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.47.229349>.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ РАНЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Анотація. У статті розглядаються питання стійкого уявлення про себе, про свої можливості, уподобання, тобто про «самовизначення». Тематика професійного самовизначення школяра завжди перебувала у центрі уваги науковців і практиків, позаяк від вибору професії залежить, якою людиною ви станете, як реагує на вас навколишнє середовище, чи реалізуєте себе як «особистість». Безумовно, «самовизначення» можна вважати психологічним новоутворенням юнацького віку. Як же було зазначено, термін «самовизначення» вживається у різних значеннях – сімейних, релігійних, професійних, моральних.

Зміни на ринку праці України потребують певної модернізації підходів до розв'язання проблеми професійного самовиз-

начення сучасного школяра. Тому на рівні школи ця проблема все таки залишається відкритою, вимагаючи налагодження ефективної профорієнтаційної роботи.

Наше завдання – донести до сучасних школярів важливість правильного вибору професії, пояснити, що професія має приносити задоволення. На розв'язання цих проблем спрямована частина пропаганди.

Однак не можна стверджувати, що професійне просвітництво базується тільки на пропаганді. Робота, яку проводять в школі щодо агітації та пропаганди профдіагностики має бути спланованою, спрямованою на потреби ринку праці. Професії є досить багато, і вони певною мірою пов'язані між собою професійними інтересами, схильностями та здібностями молоді, а також динамікою розвитку. Велике значення у професії мають вік та стать людини, і суспільство це враховує.

Таким чином, потрібно впроваджувати певні підготовчі курси, де учнів будуть готувати до вибору професії, враховуючи уміння та навички, допоможуть краще пізнати потреби ринку праці.

Ключові слова: самовизначення; особистість; профорієнтація.

POSATSKYI Oleksandr – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (boroda63@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2705-7475>

RYGEL Olesya – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (olesyarygel@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8470-7403>

To cite this article: Posatskyi, O., & Rygel, O. (2020). Profesiine samovyznachennia uchniv rannoho yunatskoho viku [Professional self-determination of school students in early adolescence]. *Problemy humanitarnykh nauk. Psykholohiia – Problems of Humanities. Psychology*, 47, 90–99. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.47.229349> [in Ukrainian].

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF SCHOOL STUDENTS IN EARLY ADOLESCENCE

Abstract. *The article discusses the issues of a stable idea of themselves, about their capabilities, their preferences, this, in turn, is called "self-determination". This topic of professional self-determination of a schoolboy has always gained attention. The choice of profession depends in the future, what kind of person you will become, how the environment reacts to you, or realize yourself as a "person". Currently, "self-determination" can be considered as a psychological neoplasm of adolescence. As already mentioned, the term "self-determination" is used in different meanings. We can assert this in family, religious, professional, moral self-determination.*

The changes that are taking place in our country in the labor market require some modernization to solve the problem of professional self-determination of a modern student. Therefore, at the school level, this problem still remains open with vocational guidance and the choice of profession. Therefore, it is a task to correct the needs of the economy and society, to enjoy the profession. To solve these problems is called part of the propaganda, but it cannot be argued that professional enlightenment is based only on propaganda. The planned work, which is carried out at the school on campaigning and propaganda, should be carried out in accordance with the previously conceived professional organization, on the basis of such approaches it is possible to carry out appropriate work with schoolchildren and direct to sobriety of consciousness in the direction of choosing a profession. Enlightenment is based on the needs of this profession in society.

Thus, it is necessary to introduce certain preparatory courses, where students are prepared for the choice of profession, take into account the skills and abilities, help to obtain an initial qualified category from a certain profession. Also, an acquaintance with the profession is carried out in order to learn it well and understand it.

Key words: *self-determination; personality; career guidance.*

Постановка проблеми. Кожна людина пізнає світ по своєму, ставить перед собою цілі, визначає плани на майбутнє, дотримується різного стилю життя, визначає рівень досягнення і спосіб досягнення мети. Саме це, зі свого боку, називається самовизначенням. Розуміємо, що це поняття доволі широке. Кожна людина мріє опанувати певну професію, а шлях до неї починається з дитинства.

Старшокласники квапливо прагнуть дорослішати, вважаючи шкільні роки якимись несправжніми, натомість доросле життя доросле життя вабить їх своїми можливостями. Юнаки та юнки прекрасно розуміють, що їхнє майбутнє залежить від вибору професії. Сучасна молодь, безумовно, задумується над вибором професії. Старшокласники усі різні, як особистості, у них різні думки та мрії, здібності, прагнення, потреби, розвиток та інтереси. Ці особливості і проявляються у виборі життєвої позиції.

Метою статті є обґрунтувати психолого-педагогічні умови, які дають змогу для активізації професійного самовизначення старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи психолого-педагогічні дослідження з обраної теми, констатуємо необхідність розв'язання проблеми професійного самовизначення старшокласників у контексті проблеми їх особистісного самовизначення.

Праці П. Атутова, С. Батишева, Ю. Гільбуха, О. Голомштока, Є. Клімова, М. Захарова, В. Мадзігона, В. Моляко, Є. Павлютенкова, К. Платонова, В. Симоненка, В. Синявського, С. Чистякової, Б. Федоришина, М. Яцура присвячені психолого-педагогічним та організаційним основам підготовки підростаючого покоління до вибору майбутньої професії. З-поміж зарубіжних учених, означену проблематику студювали А. Маслоу, С. Фукуяма, Д. Голанд та ін.

Юність – це вік, який складається з соціальних та індивідуально-особистісних виборів. Юнаки ідуть в доросле життя, де мають нести певну відповідальність за свої дії і вчинки, розв'язувати проблеми, інтегруватися у суспільство, брати участь у його житті.

Самовизначення закінчується у ранній юності, а бере початок з дитинства. У різних галузях психології та педагогіки у «самовизначенні» привертає увагу мотивація, що при виборі старшокласниками професії відіграє важливу роль. Такі поняття, як життєве, соціальне та професійне самовизначення, насамперед характеризують людину як особистість, передбачають індивідуальний підхід до кожного.

Означені проблеми були предметом вивчення таких дослідників, як: Р. Бернс, І. Бех, М. Гінзбург, І. Кон, П. Шавір. Шукаючи і пізнаючи себе, людина формує образ «Я». у юнацькому

віці, – це формується, як основа процесу самовизначення. «Я» – це поняття, введене у науку недавно, зокрема, багато про це писав Р. Бернс, трактуючи його, як пізнання самого себе, вплив зовнішніх факторів, усвідомлення своїх інтелектуальних та фізичних якостей. Воно підвладне внутрішнім змінам, залишаючи відбиток з раннього дитинства до смерті.

У контексті аналізу запропонованої проблеми, варто згадати таке поняття, як Я-концепція, яку по праву вважають найголовнішою психологічною теорією, спрямованою на загальне вивчення самого себе, своїх вчинків та дій зокрема. Важливою також є самооцінка, чітке усвідомлення самого себе, пізнання та відкриття в собі нових можливостей. Є певні види джерел, які сформують поняття «самооцінка»:

- порівнювати себе з іншими людьми;
- певними групами;
- сторонніми людьми;
- розмір досягнень індивіда у своїй діяльності.

Самооцінка відіграє важливу роль у житті людини, відображає та підтримує її гідність. Без цього важко самореалізуватися та керувати поведінкою. Тому важливо зрозуміти, що Я-концепція – це не певне визначення, яке ґрунтується на одному порівнянні чи теорії, а сукупність уявлень людини про саму себе, свою індивідуальність та особистість, оцінки та поведінки. У ранній юності часто змінюється думка щодо образу «Я-концепції». Юнак звикає до свого образу, ставлення до інших, навколишнього середовища, свого тіла, досягнень, розумової діяльності. Юнак змінюється не тільки ззовні, але і всередині, в усвідомленні себе як особистості.

Основний чинник, який впливає на самовизначення та вибір професії, – профорієнтація, що включає у себе ідеї концептуального характеру. Ідея організації профорієнтаційної роботи, що була поширена до середини 30-х рр., мала назву «діагностична концепція». У той час були започатковані тести, однак вони давали похибку, тому були замінені «виховною концепцією». Згодом теоретики і практики прийшли до висновку про тісний зв'язок діагностики і виховання, як і напрямів у практичній роботі з учнями щодо профорієнтації. Перш ніж проводити роботу з учнями, належить виробити певний диференційований підхід,

що передбачає класифікацію груп, де будуть проводитися відповідні виховні заходи, враховуючи плани та життєві позиції їх учасників. Цей підхід дає змогу цілеспрямовано донести інформацію до свідомості молоді, що забезпечує його ефективність. У соціології досить відома така ідея, як соціально-професійна орієнтація, що пояснює вибір професії, не стільки орієнтацією на ту чи ту професію, скільки важливим і бажане для себе, своєї підсвідомості, пошуком життєвої позиції, своїх шляхів і місця в суспільстві. Тому можна стверджувати, що соціально-професійна орієнтація визначає підготовку молоді до вибору професії і свого місця в суспільстві.

Є декілька видів розвитку системи профорієнтації :

- профорієнтація включає в себе певні завдання, форми, методи, принципи, які є підсистемою загальної системи профорієнтації. А система професійної орієнтації – це така структура особистості, у якій задіяні продуктивні сили та виробничі відносини;

- профорієнтація зачіпає різні проблеми в суспільстві, вона – функціонує як соціальна система, тому зусиль Міністерства освіти та науки для її розв'язання недостатньо;

- на орієнтацію впливають також об'єктивні та суб'єктивні фактори.

Отже, можна стверджувати, що профорієнтація є складна в організації та управлінні (Забродський, 2009). Враховуючи перелічене вище, і надаємо визначення профорієнтації школярів.

Система профорієнтації школярів – це процес професійного та соціального самовизначення, організований керованою діяльністю різних груп, організацій, товариств, шкіл та насамперед сім'ї (Забродський, 2009). У середині 30-х рр. найбільший попит був на інженерні та військові професії, 50-х – на робітничі професії, 80-х – на професії у сільськогосподарському виробництві і обслуговуючої праці. Основною метою профорієнтаційної роботи є не тільки вибір професії, але і врахування потреб та інтересів особистості. Її систему складають цілі та завдання, напрями, методика роботи з учнями (Забродський, 2009; Ломов, 1984). Щоб забезпечити правильне управління шкільною профорієнтацією, потрібно безперервно здійснювати профорієнтаційний вплив на школярів протягом усього навчально-виховного процесу. Особ-

ливістю цього є послідовність дій, диференційований підхід у процесі управління професійним самовизначенням школярів.

В умовах сучасності система профорієнтаційної роботи працює таких напрямках:

– професійне просвітництво – це певна інформація, пропаганда, а також агітація;

– професійна діагностика, обумовлена інтересами, здібностями до тієї чи іншої професії;

– професійна консультація – це надання допомоги при виборі професії більш спеціалізованими фахівцями – консультантами;

– професійний відбір, що дає змогу обрати певну професію і освоїти завдання та обов'язки, виконання яких вона передбачає.

Соціально-професійна адаптація – це виховання, яке передбачає певний обов'язок, відчуття гідності і честі, формування у собі особистості.

Профорієнтація базується на наявності власних методів, зокрема в дослідженнях використовуються методики психології, медицини, економіки, соціології. Можна стверджувати, що профорієнтацію не можна називати самостійною наукою. Це радше напрям, що дає змогу вирішувати проблеми в інтересах не тільки особистості, але і суспільства.

Як нам відомо, методи різних наук різняться між собою, тому часто виникає проблема інтеграції, щоб забезпечити ефективність профорієнтаційної роботи, досягнути певних позитивних результатів, що виражаються у виборі учнями професій, на які їх орієнтували. Сьогоднішня молодь орієнтується на ринок праці, на затребувані на ньому професії, тому важливо надавати їй цю інформацію.

Іноді під час орієнтації юнаків та юнок на конкретну професію допускаються такі помилки, як поділ професій на «престижні» й «непрестижні»; ототожнення навчального предмету з професією; перенесення ставлення до людини як представника професії на саму професію; вибір професії під чийсь впливом.

Досягти запланованих результатів можна тільки при активній роботі з учнями, пізнавши їхні інтереси та здібності, а також з їхніми батьками, щоб зорієнтувати їх на сьогоднішньому ринку праці. Цей вибір повинен відповідати структурі розвитку не тільки у місці їх проживання, але і суспільства загалом.

Отже, коли учні вибирають професії, які їм рекомендують, це засвідчує рівень профорієнтаційної роботи та оцінку педагога. Учні заздалегідь накреслюють плани життєвого та професійного самовизначення, головне, щоб заплановане відповідало реальності потреб суспільства, певних професій, необхідного рівня класифікації. На якість праці, професіоналізм, продуктивність впливає правильний вибір професії, бо головним критерієм для вибору є саме зацікавленість в обраній професії.

Як показує досвід, профорієнтація – це проблема не тільки педагогічна, психологічна, а й соціальна, вирішенням якої є забезпечення розвитку суспільного середовища. Професійне просвітництво має на меті охарактеризувати умови праці, стан народного господарства, потреби у професіях, шляхи їх здобуття, отримання оплати за працю (Закатнов & Капустіна, 2003). Також учні повинні задумуватися над поняттями «дисципліна», «принципи планування», «культура праці», «структура підприємства», що, зі свого боку, є складовими профорієнтаційної роботи. Про професії учні дізнаються не тільки в школі, але й із засобів масової інформації (журнали, газети, книги, інтернет), друзів та знайомих, родичів. Однак це може бути недостовірна інформація, тому завданням учителя є виправити помилки, зорієнтувати учнів у виборі професії, навчити їх, що вони повинні отримувати задоволення від своєї професії. На розв'язання цих проблем зорієнтована частина профорієнтації.

Але не можна стверджувати, що професійне просвітництво базується тільки на пропаганді. Робота, яку проводять в школі щодо агітації та пропаганди профдіагностики, має бути спланованою, спрямованою на потреби ринку праці. Професій є досить багато, і вони певною мірою пов'язані між собою професійними інтересами, схильностями та здібностями молоді, а також динамікою розвитку. Велике значення у професії мають вік та стать людини, і суспільство це враховує, організовуючи певні підготовчі курси, де учні готуються до вибору професії, беруть участь у семінарах, шкільних та позашкільних проєктах, набувають умінь та навички.

Щоб прийняти рішення щодо вибору професії, слід розглядати взаємодію двох систем: перша – це сам учень, який певною мірою становить складну систему, що зумовлене саморегуля-

цією та зовнішніми впливами, друге – це саме суспільство, яке визначає напрями професії, потребує відтворення робочої сили. Тому ці дві складові системи – «особистість» та «суспільство» впливають на розвиток теорії та практики як самовизначення, так і орієнтації молоді.

Результати дослідження вчених Є. Верещака, Ю. Гільбуха, Д. Закатнова, Л. Йовайши, О. Мельника, М. Тітми, М. Тименка підтверджують, що великий вплив на вибір професії мають батьки. Провівши дослідження, учені виявили таку закономірність: якщо в дев'ятому класі на вибір професії впливають батьки, друзі, знайомі, засоби масової інформації, то в одинадцятому – помітна трансформація. Сьогодні вже маємо немало частку учнів з досвідом трудової діяльності, найбільше це з надання послуг. Якщо брати у відсотках, то 3,7 % учнів вікової категорії чотирнадцять – сімнадцять років вже пробували займатися економічною діяльністю (розповсюдження рекламних агіток, газет і т. п.).

Висновки. Перед учнями, як і перед школою постала нагальна проблема щодо профорієнтації та самовизначення сучасних школярів.

Нами виокремлено професійне самовизначення старшокласників не лише як результат, але і як певний процес, який характеризується специфічною метою, загальними та частковими завданнями, певною структурою, алгоритмом дій та взаємодії учнів і педагогів.

Отже, можна констатувати, наскільки може бути ефективний вплив педагогів та школи на правильне розуміння і формування свідомого вибору професії.

Перспективами подальшого дослідження є розробка певних програм щодо вибору майбутньої професії, а також перевірка її ефективності.

Література

- Забродський, М.М. (2009). *Основи вікової психології*: навч. посіб. Тернопіль: Богдан.
- Закатнов, Д.О., & Капустіна, О.В. (2003). *Професійне самовизначення старшокласників*: метод. посіб. Київ: КНЕУ.
- Ломов, Б.Ф. (1984). *Методологические и теоретические проблемы психологии*. Москва: Наука.

Мельник, Т. (2004). Профорієнтаційна робота зі школярами у гімназії. *Рідна школа, 10*, 16–18.

References

- Zabrodskyi, M.M.** (2009). *Osnovy vikovoi psykholohii [Basics of age psychology]*. Ternopil: Bohdan [in Ukrainian].
- Zakatnov, D.O., & Kapustina, O.V.** (2003). *Profesiine samovyznachennia starshoklasnykiv [Professional self-determination of high school students]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
- Lomov, B.F.** (1984). *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psikhologii [Methodological and theoretical problems of psychology]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Melnyk, T.** (2004). Профорієнтаційна робота зі школярами у гімназії [Career guidance work with schoolchildren in the gymnasium]. *Ridna shkola – Native school, 10*, 16–18 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.05.2020 р.